

Türk Kùltüründe
KADIN ŞAMAN

Prof. Dr. Fuzuli Bayat

YAYIN NU: 812
KÜLTÜR SERİSİ: 423

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-975-437-767-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2010

7. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 12531 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İstanbul - 2020

FUZULİ BAYAT:

1958 yılında Azerbaycan'da doğdu. 1984 yılında Azerbaycan Yabancı Diller Enstitüsü Fransız-İngiliz Dili Bölümünü üstün başarıyla ve yüksek lisans derecesi alarak bitirdi. 1990 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde doktora tezini savunarak "Doctor of Philosophie" unvanını aldı. 1990-1992 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Edebiyat Enstitüsü'nde ilmi araştırmacı olarak çalıştı. 1993-1995 yıllarında Ortak Türk Edebiyatı Bölüm başkanlığı görevini yaptı. 1993-1997 yıllarında baş ilmi işçi (doçent) unvanı ile çalıştı. 1995-1999 yılları arasında ise *Dede Korkut Ansiklopedisi* hazırlama kurulunda başkan yardımcılığı ve yazarlık görevlerini yaptı. Yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 1997 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyesi seçildi ve halen de Yazarlar Birliği'nin üyesidir. 1997 yılında üst aşama doktora tezini savunarak Filoloji İlimler Doktoru, "Doctor of Sciences" (Profesör) unvanını aldı. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

150'den fazla makalesi (kitaplarda, hakemli dergilerde, ansiklopedilerde) bulunmaktadır.

Bugüne kadar yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış 33 kitabı:

1. *Oğuz Epik Ananesi ve Oğuz Kağan Destanı*, Sabah, Bakü, 1993
2. *Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri*, Yazıcı, Bakü, 1993 (C. Memmedov'la birlikte)
3. *Zaman Zaman İçinde*, Yazıcı, Bakü, 1993
4. *Ali Şir Nevai Hakkında Rivayetler*, Yazıcı, Bakü, 1994
5. *Şah Abbasın Arvadı*, Yazıcı, 1996
6. *Hoca Ahmed Yesevi ve Halk Sufizminin Bazı Problemleri*, AĞRıdaÇ, Bakü, 1997
7. H. Koroğlu, *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Yurd, Bakü, 1999 (Tercüme A. Emrahoğlu, P. Alioğlu, Ş. Ahmedova birlikte)
8. *Korkut Ata. Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam, Ankara, 2003
9. *Köroğlu. Şamandan Aşıka, Alptan Erene*, Akçağ, Ankara, 2003

10. *Türk Dili Tarihi. (Geçmişten Günümüze Türk Dili)*, Ankara, 2003
11. *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, Piramit, Ankara, 2004
12. *Mitolojiye Giriş*, KaraM, Çorum, 2005
13. *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3ok, Ankara, 2005
14. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul, 2006
15. *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken, İstanbul, 2006
16. *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ötüken, İstanbul, 2007
17. *Türk Mitolojik Sistemi. Kutsal Dişi – Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler – İyeler ve Demonoloji*, Cilt: 2, Ötüken, İstanbul, 2007
18. *Eski Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008 (M.Esen Aliyeva ile birlikte)
19. *Orta Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008
20. *Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmud*, Ötüken, İstanbul, 2008
21. *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi)*, Ötüken, İstanbul, 2009
22. *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken, İstanbul, 2010, 2. Baskı Ötüken, İstanbul, 2012
23. *Folklor Hakkında Yazılar (Teorik meseleler)*, Elm ve tahsil, Bakü, 2010
24. *Dər Amadi bər Osturaşınası (Ostureşinaseyi Torkan)*, (Mütercim Kazım Abbasi), Yaran, Təbriz, 1390 (2011)
25. *Zahireddin Muhammed Babur*, Baburname, Avrasiya Press, Bakü, 2011
26. *Türk Tekke (Tasavvuf) Edebiyatı*, Elm ve tahsil, Bakü, 2011
27. *"Koroğlu" Destanının Menşeyi*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012 (Hatire Beşirli ile birlikte)
28. *Folklor Dersleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012
29. *Evliya Menkabeleri ve ya Türk Dervişlerinin Kerametleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013
30. *Masallı Folklor Örnekleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013

31. *Masallı folklor örnəkləri*, 2-ci kitab, Nurlan, B., 2013 (Toplama, tərtib və giriş məqaləsi)
32. *Azərbaycan folkloru və yazılı ədəbiyyat*, Elm və təhsil, B., 2013 (Hatire Beşirli ilə birlikdə)
33. Charles Perrault (Şarl Perro), Sadedil anamın nağılları, Nurlan, B., 2013 (Tercümə və giriş məqaləsi)

İçindekiler

Önsöz	11
Giriş	13

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN ŞAMANLIK KURUMUNUN

SOSYO-KÜLTÜREL YAPILANMADA GEÇİRMİŞ OLDUĞU

EVRELER HAKKINDA BAZI TESPİTLER

a. Şamanlık Kurumu ve Kadın Şamanlar.....	19
b. Şamanlığın Tarihî Bağlamında Kadın Şamanlık Olgusu	25
c. Ekonomik İş Bölümü ve Kadın Şamanlık Kurumu	39
d. “Kadın Şaman” Adının Türkçe Terimleri Üzerine	50
e. Dinî-Sosyal Yapılanmada Kadın Şamanlar	54
f. Kadın Şamanların Oluşum Sürecinde Cinsî İlişki Meselesi	64

İKİNCİ BÖLÜM

CİNSİYET DEĞİŞTİRME

Giriş.....	75
a. Kadın Şamanlık Kurumunun Bir Kalıntısı – Cinsiyet Değişirme	79
b. Biseksüel Şamanlar ve Cinsiyet Değişirmeden Kadınsı Takınlara Doğru	85
c. Doğum Yapan Erkek Şamanlar	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN ŞAMANLARIN İŞLEVLERİ

a. Genel Bir Değerlendirme.....	97
b. Teşhis ve Tedavide Ruh Bilinci	101
c. Özel Tedavi Uygulaması	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KUTSANMIŞ VEYA
TANRILAŞTIRILMIŞ KADIN ŞAMANLAR
HAKKINDA MİTOLOJİK VE DESTANSI BİLGİLER/ 127

BEŞİNCİ BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE KADIN ŞAMANLIK KURUMU

a. Kadın Şamanların Bugünkü Durumu.....	143
b. Kadın Şamanlık Kurumu ile Bağlantılı veya Kadın Şamanların İşlevsel Uzantısı Olan Emciler, Otacılar ve Ebeler/Hebeler/Mamaçalar	153
Sonuç.....	169
Kaynakça	172
Dizin.....	179

ÖNSÖZ

SONSUZLUK kadar büyük görünen semanın altındaki bütün doğanın; ormanın, dağın, gölün, kayanın vs. ritüel gösteri veya ibadet yeri olduğunu kabul eden şamanlık, dünyada bilinen bütün dinî ve felsefî sistemlerden etkilendiği gibi, onlar üzerinde de tesirleri görülen tek inanç sistemidir. Şamanlık inancına göre, ilk olarak kadın şamanlar vardı. Şamanların kamlık yaptıkları yerler dünyaların kesiştiği, ruhların bulunduğu yer olarak kabul edilen bölgelerdir. Günümüzde de faal olan şamanlık bugün dahi ne olduğu, nice olduğu tam olarak bilinmeyen bir fenomenolojidir. Klasik şamanlık inancına göre seçilmiş olan kadın şamanlar ruhlarla çevrelenmiş dünyamızda bizleri koruyan, gözeten ve ötekilerin mesajlarını bizlere ileten kişilerdir. Rüzgârla, dağla, ağaçlarla konuşabilen içi ve dışı ruhlarla dolu bir varlık olan kadın şaman, en eski şamanlık müessesesi olma özelliğiyle seçilir. Ancak zamanla bazı bölgelerde kadın şamanlar eski konumlarını kaybetmişler, ikinci dereceden güce sahip şamanlar olarak yeniden yapılanılmışlardır.

Bazı mitolojik anlatılar da kadınların ikinci plana gerilemesinin çok erken dönemde başladığını gösterir. Buna rağmen Güney Amerika ve Sibirya halklarının mitolojik anlatılarında ilk ritüelleri erkeklerin değil, kadınların maske takarak yaptıkları, ruhları yönlendirdikleri söylenir. Kadın tanrıçalar da eski dünyada en etkili tapınma kültürü olmuştur. Hatta bazı mitlere göre (Şili halkları miti), kadın hükümranlılığına karşı başkaldıran erkekler bütün kadınları öldürmüşler. Bütün bunlar şamanlığın ortaya çıkmasında kadınların rolünü göster-

mek bakımından önem arz etse de konuyu tam olarak aydınlatmaktan uzaktır. Nitekim, hiçbir mitolojik anlatı tam olarak anaerkil dönemi ve bu dönemin ilk erkek ecdatlar tarafından sona erdirilmesini anlatmaz.

Dünyayı algılamada ve anlamlandırmada bugün şamanlık büyük rol üstlenmiştir. Neo-şamanlığın veya post-şamanlığın yaygınlık kazandığı bugünlerde (M. Harner'in çalışmalarından sonra) insanlar ruhanî bir dünyayla temas kurmaya, kaybolan manevî değerleri inşa etmeye çalışırlar. Aslında gerçek âlemle diğer görünen ve görünmeyen dünyalar arasındaki sınır ve fark, insanın şuurunda mevcuttur. Şamanın aracılığı olmadan bunun farkına varmak, diğer dünyalarla ilişki kurabilmek, yaşamın anlamına derinlemesine dalmak neredeyse mümkün gibi gözükmez. Geleneksel şamanlık bu bağlamda insana güç vermekle, onu önce kendini, sonra da dünyaları tanımaya yönlendirir.

GİRİŞ

TÜRK ŞAMANLIĞI hakkında mevcut olan araştırmaların sayısı üç binin üzerinde olmasına rağmen, kadın şaman ve bu kurumun, -eğer kurumsallaşmışsa- varlığı hakkında ayrıca nazara çarpacak bir araştırma yapılmamıştır. Bunun bir sebebi, bugün şamanlığın hâlâ canlı olduğu Türk topluluklarında kadın şamanların erkek şamanlara nispette sayıca çok az olması ve ikincisi de toplumsal yaşamda kadın şamanların işlevlerinin çok aza indirgenmesidir.

Her ne kadar bilimsel veriler kadın şamanlığın daha öncelikli olduğu konusunda birleşmiş gibi ise çağdaş Türk şaman efsane ve memoralarında kadın şamanlar çok da büyük yer işgal etmezler. Şamanlar hakkındaki efsane ve memoralarda da kadın şamanların faaliyetine çok az yer verilmiş, onların genelde erkeklerden zayıf olduğu vurgulanmıştır. Bu da, yapılanmanın zamanla erkek şamanların lehine bir gelişme sergilediğini kanıtlar durumdadır.

Bir diğer sebep, Türk şamanlığında kadınlarla erkeklerin gerek oluşumları gerek giyim-kuşamları açısından farklı olmamasıdır. Bu ise Türk kültüründe şamanlık olgusunun erkeklik veya kadınlık algılamalarının üstünde var olmasıyla ilgilidir. Özetle, Türk toplumunda şamanlık herhangi bir cinsiyet ile sınırlandırılmamıştır ve sınırlandırılmaz da. Zaten şamanlığın tarihî süreç içindeki seyrine bakıldığında kadın şamanlık kurumunun bir zamanlar çok etkili olduğu görülmektedir. Hatta başlangıçta şamanlığın

kadın eksenli olduğu da araştırmacılar tarafından defalarca kaydedilmiştir.

Kadın şamanlık, Batı ve Amerika kıtası araştırmacılarının da yazılarına konu olmuştur. Ne yazık ki konu büyücü, sihirbaz, sözde şifacı, tinselci, rahip kadınları da kapsayacak şekilde gereğinden fazla genişletilmiş, şamanlık müessesesi eski dinlerin içinde aranmış, ölü medeniyetlerden Mayaların, Azteklerin kültürleri de bu bağlamda araştırılmıştır. Bu çalışmada canlı şamanlık kurumu ve canlı kadın şamanlar kısmen de olsa toplumsal cinsiyet kuramları çerçevesinde ele alınacağından Batı bilim dünyasının kurguladığı geniş eksenli “kadın şaman” (büyücü, falcı, otacı vs.) problemine değinilmeyecektir. Yazıda kurgusal şamanlık değil, *Sibirya Türk kültür hayatının yönlendiricisi olan şamanlık ve kadın şaman fenomeni üzerinde durulacaktır*. Kadın şamanlık deneyimi uluslararası arenada değil, Türk kültür varlığı bağlamında, yani somut verilere dayanılarak incelenecektir. Çünkü salt şamanlıktan konuşmak onu indirgemekten başka bir şey değildir.¹ Ancak bazı durumlarda karşılaştırmalara, Sibirya’nın diğer halklarının şamanlık tecrübelerine de başvurulacaktır.

Bütün tarihî, antropolojik, sözlü veriler şamanlığın kültürden kültüre, halktan halka değiştiğini, farklı bir konum sergilediğini gösterir. Dünyanın neresinde olursa olsun şamanların belirli müşterek elementlerden yararlandıkları gerçeğine bakmaksızın şaman veya şamanlığın evrensel bir kavram olmadığı, din olmasa da genel dinsel bir fenomen olduğu bilinir. Nitekim her milletin kozmogonisi, kozmolojisi, mitolojisi, dünyaya bakışı birbirine benzemediği gibi şamanlıkları da benzersizdir. Dünya çevresindeki şaman uygulamalarının farklılığı, aslında şamanlık anlayışını zenginleştirecektir. Semboller, görülebilir ve görülemez dünyalar hakkındaki düşünceler, toplumsal psikoloji, yaşam

¹ Bkz. Bayat F., *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötügen, İstanbul, 2006

özellikleri, şamanların, özellikle de kadın şamanların bütün dünyada aynı şeyleri, aynı işlevi yapmadıklarını kanıtlayacak niteliktedir. Bu temel prensip, çalışmamızın tamamında gözetilmiş, Türk kadın şamanlarının özel giysileri, davulları veya diğer musiki aletleri, dansları ile diğer halkların kadın şamanlarından seçildiği vurgulanmıştır.

Tıpkı diğer eski kültür fenomenleri gibi şamanlık da gerek Amerika kıtasında gerekse Asya'da monoteist dinlerin baskısıyla bitirilmiş veya çok zayıflatılmıştır. Her ne kadar ruhsal güçleri olduğuna inanılan kadınlar varsa da bugün klasik anlamıyla kadın şamanlar çok azdır. Özellikle şamanlığın gündelik hayatın bütün alanlarına sirayet ettiği Sibiry'a'da Evenkler (Tunguslar) arasında bir erkek şaman kabilenin, bazı hallerde ise çok güçlü şamanlar birkaç kabilenin üzerinde etkili olurlar. Onun rızası olmadan kabile üyeleri hiçbir iş yapmazlar. Ancak Evenkler arasında kadın şamanlara az rastlanır. Buna rağmen kadın şamanların da statüleri toplumda çok yüksektir. Her ne kadar, Evenk erkekleri kendi karılarını bir şişe arakiya, bir tabaka tütüne satabilirlerse de. Evenk erkekleri kadınları bütün ağır işleri yapmaya mecbur eder, onlara bir köle muamelesi yaparlar.² Ancak bu kötü muamele kadın şamanlara yapılmaz. Bu da toplumsal alanda kadın şamanların kadınlardan farklı muamele gördüklerini kanıtlayacak en iyi olgudur.

Post-şamanlığın modaya dönüştüğü 20.yy.da kadın şaman görünümü alanlar çoğalmıştır ki bu da beraberinde gelenekten gelmeyen yapay şamanlık kurumunun oluşturulması şeklinde yorumlanabilir. Şamanlık geleneğinin tam olarak kesintiye uğramadığı Uzak Sibiry'a'da, özellikle de Yakut bozkırlarında ve Altay-Sayan bölgesinde her ne kadar doğal şekilde vergi almakla, şaman hastalığı geçirmekle şaman olan kadınlar varsa da kendini şaman diye adlandıran sahtekârlar da yok değildir. Bir noktanın altı

² nauka.bible.com.ua/kann/kann2-06.htm

çizilmelidir: *Şamanlık okumakla veya birinin rehberliği altında öğrenilemez, şaman ruhlar tarafından seçilmiş, statü değiştirmiş şahıstır.* Her ne kadar değişime ve yenilenmeye açık olsa da ana hatlarıyla, aslî elementleriyle şamanlık bin yıl önce ne idiye bugün de odur. O bakımdan gerçek şaman sözde şamandan hemen ayırt edilir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle ortadan kalkan baskı sonucunda şamanların sayısında çok büyük bir artış görülür. Bu da gerçek şamanla sahte şamanı ayırt etmek gibi bir görevi de beraberinde getirmiş olur.

Gerçek (kadın ve erkek) şaman, ruhlar tarafından bu göreve çağrılan ve görevi kabul etmek zorunda olanlardır. Gerçek şaman, ruhların gücünü kullanır, onları kısmen kontrolde tutar, ruhların istek ve arzularını bilir ve en önemlisi de ruhlar tarafından yol gösterilmiş veya yönlendirilmiş olur. Gerçek şamanın mutlaka bir veya birkaç koruyucu ruhu vardır ve bütün gizemli, mistik, mitsel bilgileri bu ruhtan/ruhlardan ve onun emrinde olan diğer ruhlardan alır. Oysa sahte şaman, ister erkek veya ister kadın olsun ruhlarla iletişim halinde değildir, koruyucu ve yardımcı ruhları yoktur. Yaptıkları, bir doktorun veya bir büyücünün veya bir falcının yaptıklarının aynısıdır. Gerçek şaman toplumun mit dünyasını nakledendir. Çok eski çağlardan var olan mitleri ekstaz anında nakledenler gerçek şamanlardır. Gerçek şaman davulun, kobzanın, flütün vs. müzik aletlerinin eşliğinde irticalen şaman duaları okuyan, dans eden, kendinden geçen, en önemlisi de kozmik seyahat yapabilen kişidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KADIN ŞAMANLIK KURUMUNUN
SOSYO-KÜLTÜREL YAPILANMADA
GEÇİRMİŞ OLDUĞU
EVRELER HAKKINDA BAZI TESPİTLER

a. Şamanlık Kurumu ve Kadın Şamanlar

DOĞAÜSTÜ güçlere sahip insanlar olarak algılanan şamanlar tarihin başlangıcından bugüne kadar sıradan insanlardan farklı bir pozisyon sergilemiş, saygı ve korku karışımı bir ikilemeyle algılanmışlardır. O bakımdan şaman hikâyelerini okurken¹ onların diğer insanlara makul görülmeyen şeyler yaptıkları, farklı oldukları, bir sözle *vergili* oldukları anlaşılmış olur. Şaman; ölümü tecrübe etmiş, deliliği yaşamış, ruhsal bozukluğu tecrübeden geçirmiş birisidir. Şamanın parçalanması, işkence görmesi, yeraltı dünyası ruhları tarafından etinin yenilmesi genel olarak şamanları ruh fenomenine bağlar. Türk kültüründe ruhlarla bu kadar bağlantılı olan ikinci bir mistik yaşantı bulmak mümkün değildir.

Ritüel-mitolojik bağlamda şaman, kozmosla kaosu birleştiren arabulucu, ikili zıtlıkları birleştiren, zıtlıkları çözen, yaşamıyla kozmosla kaos arasında gidip gelen birisidir. Şamanda kaosun bütün işaretleri – delilik, ölüp dirilme, parçalanıp yenilme – vardır. O, bir bütün varlık olarak dikey dünyaları birleştirdiği gibi, yatay âlemleri de birleştirir. Ve her defasında da ruhlarla muhataptır.

Şamanlık kurumu her şeyin ruhu olduğunu kabul etmekle bu ruhların değişik dünyalarda yaşadığını, buluşma yerlerinin orta dünya olduğu konusunda birleşirler. Şamanlık inancına göre bizim yaşadığımız orta dünya gö-

¹ Bkz. Bayat F., *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, 2. Baskı, 3ok, Ankara, 2005

rünen ve görünmeyen âlemlerin tesiri altındadır. Şamanlar kendilerine özgü uygulamalar aracılığıyla, yaşamın, ölümün, doğanın ve ölmüş insanların ruhlarıyla iletişim kurabilirler. Şamanlık kurumu ve onun bireyleri olan erkek ve kadın şamanlar, bu görünen ve görünmeyen dünyalar arasında kozmik yolculuk yapabilen, bu dünyalar arasında ilişki kurabilen, toplumun huzur ve refahını, sağlık ve mutluluğunu olumsuz etkilerden koruyabilen insanlardır. Bu mürekkep (karmaşık) şamanlık olgusu içinde kadın şamanların kendine mahsus bir yeri vardır.

Kadın, Sibiryalı bir halk olan Çukçî atasözünde denildiği gibi, doğası itibarı ile veya doğal olarak şamandır. Sadece Çukçiler değil, birçok kavimler de kadınları *ilk şaman* olarak kabul eder. Özellikle Paleo Sibiryalılar arasında kadın şamanların, erkeklerden daha çok şamanlık vergisi alabilmeleri şamanlığı başlangıç itibarıyla kadın eksenli kılmaktadır. Kadın; doğumun efendisi olması, gebelik dönemi, dünyaya yeni bir can getirmesi, üremenin tek sahibi olması, yavrularıyla ilgilenmesi ve birlikte yaşama zorunluluğu itibarıyla toplumun biyolojik ve tinsel merkezi durumuna getirilmiştir. Kadının doğurganlığı onun kutsanmasını sağlamıştır. Bundan başka bazı özel durumlar kadınların karanlık güçlerle de ilişki ve temas halinde olduğu inancını doğurmuştur. Ayrıca sözlü gelenekler, arkeolojik kazılar ve tarihî veriler kadınları şifacı, otacı, kâhin, falcı, kendinden geçen dansçı, kozmik yolcu olarak gösterir. Kadınlar en eski sağaltma metotlarını iyi bilen ve bunu başarıyla tatbik eden kişilerdir.

Hatta bazı feminist çalışmalarda ileri sürülen tezlerde kadınlar daha hoş, aile fedakârlığı yapan, duygusal yetenekleri gelişmiş ve muhtemelen daha zeki varlık olarak tanımlandığından şamanlar arasında kadın şamanların erkeklerden daha güçlü ve sayıca çok olduğu varsayımı ortaya çıkmıştır. İlk şamanların kadın olduğu, şamanlık

Resim 1: Kadın ve erkek şamanların bir arada yaptıkları en eski ritüel

kurumunun kadın eksenli bir yapılanma süreci geçirdiği tezi, bu tarihî ve sözlü verilere dayanır. Bazı Sibiryâ kadın şamanlarının özel giysi, davul ve benzeri çalgı aleti kullanmadan kamlık yaptıklarını göz önünde tutan Avrupalı araştırmacılar da, kadın şamanların yetenek ve güçlerinden övgüyle bahsetmişlerdir. Uzak Sibiryâ, özellikle de Kamçatka halklarının, Koryakların, Yukagirlerin şamanları olmadıkları bir dönemde kadınların özel kıyafet giymeksizin, davula sahip olmaksızın büyü yaptıklarını, kehanette bulduklarını, kamlık yaptıklarını hem gezginler hem de araştırmacılar bildirirler.²

Eski düşüncede hassas yapısı, her ay baş veren kanamayla ilgili değişmesi, rahminde yeni bir can taşıması vb. özellikleri ile kadın, başlangıçta gizli bilgilere sahip varlık olarak görülmüştür. Bütün Türk şaman anlatılarında da en güçlü ve korkunç şamanların kadınlardan olduğu be-

² Bkz. Krasheninnikoff, *Description of the Country of Kamchatka*, 1775; Jochelson V., *The Koryak*, New York, 1905; Jochelson V., *The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*, New York, 1924-1926

lirilmektedir. Bu da Türk sosyo-kültürel hayatında kadının yalnız evde – özel alanda değil, kamusal alanda da etkin konumda olması ile ilgilidir. Eski çağ ve onu izleyen orta çağda Türk kadını belli bir mekâna hapsedmek mümkün gibi gözükmüyor. Nitekim kağanların eşlerinin devlet yönetimine katılması, savaşan taraflar arasında diplomatik ilişkiler kuran (meselâ Akkoyunlu Sara Hatun) kadınlar olduğu gibi, yalnız evde bulunan ve çocuklarıyla ilgilenen kadınlar da vardır. Toplumsal cinsiyet kuralından bakıldığında, Türk kadınının diğer Müslüman ve hatta Avrupa kadınlarına kıyasla sosyal alanda faal olduğu tespit edilir. O bakımdan toplumsal cinsiyetin norm ve değerler yargısı kültürden kültüre değiştiği, kültüre göre farklılık gösterdiği gibi, kadın şamanlık kurumu da bu bağlamda ele alınmalıdır. Burada sosyal rol ve davranışlar önemli et-kendir. Aslında kadın ya da erkek olmak doğuştandır ve doğaldır. Ancak kadınlık ve erkekliğin nasıl yaşandığı kültürler tarafından belirlenir.

Kadın şamanlar, toplumun ihtiyaçlarını gideren bir zümre olarak hem evde hem de kamusal alanda etkin konumda idiler ve bugün de malum durumda fazla bir değişiklik yoktur. O bakımdan Türklere komşu olan Moğollarda, Buryatlarda, Evenklerde, Çukçilerde, Kamçatkalılarda, Tunguzlarda vb. halklarda da inanca göre ilk şaman, kadındır. Örneğin Çukçilerde kadın şamanların varlığından daha önceler A. Argentov da söz açmıştır.³ Ancak Türk kadın şamanları hakkında yeterli bir araştırma yapılmamıştır.⁴ Kadın, sadece ilk şaman değil, aynı zamanda ilk ecdadı do-

³ Bkz. Argentov A., “Opisanie Nikolayevskogo Çaknskogo Prihoda”, *Zapiski Vostočno-Sibirskogo Otdela* İ.R.G.O. kn.3, 1857, s.95

⁴ Yalnız Dyakonova bir makalesinde Türk kadın şamanları hakkında bilgi vermiştir. Ancak onun bu makalesini görme şansımız olmadı. Dyakonova V.P., “Şamanki v Traditsionnom Obsçestve Narodov Sayana-Altaya”, *Şamanizm kak Religiya: Genezis, Rekonstruksiya, Traditsiya*, Yakutsk, 1992